

РОЗДІЛ 3. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.76.1.19>

НОТАРІУС ЯК СУБ`ЄКТ НОТАРІАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Баранкова В.В.,
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільної юстиції та адвокатури
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1355-2897>*

Баранкова В.В. Нотаріус як суб`єкт нотаріального процесу.

Статтю присвячено дослідженню проблемних аспектів визначення системи та компетенції нотаріальних органів та характеристиці особливостей нотаріальної процесуальної правосуб`єктності нотаріуса (іншого нотаріального органу) як обов`язкового суб`єкта нотаріальних процесуальних правовідносин. Наголошується, що система суб`єктів нотаріальних процесуальних правовідносин відрізняється від системи суб`єктів нотаріального права, адже складається у межах нотаріального провадження щодо вчинення нотаріальних дій. Обґрунтовується, що нотаріальна процесуальна правосуб`єктність має самостійний характер і не є складовою частиною або проявом цивільної правосуб`єктності, а представляє собою єдність її структурних елементів: правоздатності та дієздатності. При цьому у різних учасників процесуальних правовідносин правосуб`єктність не є тотожною, позаяк вони володіють неоднаковими за обсягом та характером правами та обов`язками. Нотаріус (інший нотаріальний орган) розглядається як обов`язковий суб`єкт нотаріальних процесуальних правовідносин, що володіє специфічною правосуб`єктністю і особливим правовим становищем.

Висвітлюються особливості правового статусу нотаріуса (іншого нотаріального органу), зумовлені необхідністю реалізації юрисдикційних функцій та наявністю правозастосовних повноважень як щодо визначення процесуального порядку вчинення нотаріальних дій (наприклад, залучення заінтересованих осіб, витребування та оцінка доказів, зупинення або відкладення вчинення нотаріальної дії тощо), так і постановлення нотаріального акту, який фіксує результати їх вчинення.

Доводиться, що покладаючи на нотаріальні органи функцію вчинення нотаріальних дій, держава наділяє нотаріуса реальними владними (але не управлінськими) повноваженнями, і через це правосуб`єктність нотаріуса володіє своєрідним змістом і проявляється у компетенції, зміст якої складають повноваження на вчинення нотаріальних дій. Крім того, у нотаріальному процесі для нотаріуса можлива і належна поведінка співпадає, оскільки нотаріус одночасно має право та зобов`язаний вчинити певну процесуальну дію за наявності умов, передбачених законодавством.

Констатується необхідність належного законодавчого врегулювання змін системи та компетенції нотаріальних органів як суб`єктів нотаріального процесу.

Ключові слова: нотаріус, нотаріальні органи, суб`єкти нотаріального процесу, нотаріальні процесуальні правовідносини, права та обов`язки нотаріуса.

Barankova V.V. Notary public as subject of notarial process.

The article is concerned with the study of problematic aspects of the definition of the system and competence of notarial bodies and the characteristics of the features of notarial procedural legal personality of a notary (another notarial body) as a mandatory subject of notarial procedural legal relations. It is emphasized that the system of subjects of notarial procedural legal relations differs from the system of subjects of notarial law, because it is formed within the framework of notarial proceedings regarding the

performance of notarial acts. It is substantiated that notarial procedural legal personality has an independent character and is not a constituent part or manifestation of civil legal personality, but represents the unity of its structural elements: legal capacity and legal capacity. At the same time, the legal personality of different participants in procedural legal relations is not the same, since they have rights and obligations of different scope and nature. A notary (another notary body) is considered as a mandatory subject of notarial procedural legal relations, possessing a specific legal personality and a special legal position.

The article describes the peculiarities of the legal status of a notary public (another notarial body), due to the need for the implementation of jurisdictional functions and the presence of law-enforcement powers, both regarding the determination of the procedural order of notarial acts (for example, involving interested parties, requesting and evaluating evidence, stopping or postponing the execution of a notarial act, etc.) and the issuance of a notarial act, which records the results of their performance.

It is proven that by entrusting notarial bodies with the function of performing notarial acts, the state grants the notary real power (but not management) powers, and because of this, the legal personality of the notary has a peculiar content and is manifested in the competence, the content of which is the authority to perform notarial acts. In addition, in the notarial process, the possible and proper behavior of the notary coincides, since the notary has both the right and the obligation to perform a certain procedural action in the presence of the conditions stipulated by the law.

The need for proper legislative regulation of system changes and the competence of notary bodies as subjects of the notarial process is noted.

Keywords: notary, notarial bodies, subjects of notarial proceedings, notarial procedural legal relations, rights and duties of a notary.

Постановка проблеми. Нотаріальний процес представляє собою різновид правозастосовчої діяльності, що відбувається у формі нотаріальних процесуальних правовідносин, які складаються між нотаріусом (іншим нотаріальним органом) та іншими суб'єктами нотаріальної справи. Визначення змісту нотаріальної процесуальної правосуб'єктності представляє значний науковий та практичний інтерес, оскільки правильне визначення кола суб'єктів нотаріальної діяльності, забезпечення належної реалізації їхніх процесуальних прав та обов'язків впливає на законність та обґрунтованість нотаріального акту як результату вчинення кожної нотаріальної дії та унеможливорює в подальшому виникнення підстав для його судового оспорування.

Стан опрацювання цієї проблематики. Попри це, проблема суб'єктів нотаріального процесу до сьогодні не була об'єктом спеціальних досліджень, а висвітлювалася лише у загальному контексті поряд з іншими елементами нотаріального процесу. Окремі питання суб'єктного складу нотаріальних процесуальних правовідносин досліджувалися у роботах В.В.Комарова, М.М.Дякович, О.І.Неліна, С.Я.Фурси, Однак наразі продовжуються наукові дискусії щодо визначення системи суб'єктів нотаріального в цілому, немає однастайності у питаннях визначення поняття нотаріальних органів, їх системи та функцій, а питання нотаріальної процесуальної правосуб'єктності взагалі не було предметом окремих наукових досліджень.

Метою статті є визначення особливості нотаріальної процесуальної правосуб'єктності нотаріуса як учасника нотаріального процесу, аналіз обсягу та змісту його повноважень, кола прав та обов'язків, що їх складають, а також виявлення практичних проблем їх реалізації та формулювання пропозицій щодо їх розв'язання.

Виклад основного матеріалу. Система суб'єктів нотаріального процесу зумовлена структурою нотаріальних процесуальних правовідносин, їх владним характером: необхідність у процесуальних правовідносинах виникає тоді, коли суб'єкти права не можуть самостійно, без втручання компетентного органу, реалізувати свої законні права чи інтереси. Усі суб'єкти в нотаріальному процесі вступають у правовий зв'язок лише з нотаріальним органом, оскільки лише він виступає у процесі як правозастосовник.

У загальній теорії права розроблено погляд на правоздатність як загальну передумову участі суб'єктів у правових відносинах, а умовою її здійснення виступає дієздатність. З урахуванням цього проблема суб'єктів нотаріального процесу пов'язана із характеристикою правосуб'єктності його учасників. При цьому слід виходити з необхідності розрізняти загальну (цивільну) правоздатність особи та правоздатність спеціальну (галузеву). Під першою слід розуміти здатність бути суб'єктом права взагалі, під другою – здатність володіти комплексом прав у межах галузевого режиму регулювання. Зокрема, зміст нотаріальної процесуальної правосуб'єктності визначається сукупні-

стю процесуальних прав та процесуальних обов'язків, які може мати суб'єкт нотаріальної діяльності відповідно до чинного нотаріального процесуального законодавства. Цивільна та нотаріальна процесуальна правосуб'єктність є різними за змістом та наслідками здійснення. Реалізація першої тягне виникнення, зміну та припинення цивільних правовідносин, а другої – нотаріальних процесуальних. Крім того, суб'єктами нотаріальних процесуальних правовідносин є не тільки особисто заінтересовані у вчиненні нотаріальної дії суб'єкти, а й нотаріус, свідки, експерти, перекладачі тощо. Безсумнівно, що їхня правосуб'єктність не пов'язана з цивільною правосуб'єктністю.

Отже, нотаріальна процесуальна правосуб'єктність має самостійний характер і не є складовою частиною або проявом цивільної правосуб'єктності, а представляє собою єдність її структурних елементів: правоздатності та дієздатності, що дозволяє визначати її як здатність бути суб'єктом нотаріального процесу, володіти нотаріальними процесуальними правами та обов'язками і здійснювати їх своєю поведінкою. Тому можна сказати, що зміст нотаріальної процесуальної правосуб'єктності складають суб'єктивні права та обов'язки, регламентовані нотаріальними процесуальними нормами. При цьому у різних учасників процесуальних правовідносин правосуб'єктність є неоднаковою, оскільки вони володіють неоднаковими за обсягом та характером правами та обов'язками. Саме тому єдиної для всіх суб'єктів нотаріального процесу правосуб'єктності не існує, вона визначається відповідним процесуальним становищем тієї чи іншої особи – учасника нотаріальної дії. Отже, у нотаріальному процесі не можна говорити про правосуб'єктність фізичних або юридичних осіб взагалі, а слід характеризувати правосуб'єктність кожного суб'єкта, що посідає певне процесуально-правове становище.

Суб'єкти нотаріального процесу – це особи, наділені нотаріальними процесуальними правами та обов'язками, на підставі яких вони вступають у правові відносини, що складаються при вчиненні нотаріальної дії. При цьому слід зазначити, що нотаріальна діяльність наразі відповідно до змісту ст. 4 та 5 Закону «Про нотаріат» (далі – Закон) може вчинюватися у двох формах: у формі вчинення нотаріальних дій (ст. 34 Закону) та у формі надання роз'яснень і консультацій правового характеру (ст. 4 Закону). Процесуальною за своїм характером можна вважати тільки діяльність щодо вчинення нотаріальних дій, оскільки процедурні аспекти реалізації роз'яснювальних та консультативних повноважень нотаріуса наразі законодавчо не врегульовані.

Нотаріальний орган як обов'язковий суб'єкт нотаріальних процесуальних правовідносин наділений повноваженнями щодо постановлення нотаріальних актів, обов'язкових для всіх інших суб'єктів нотаріального процесу. Владний характер повноважень нотаріуса (іншого нотаріального органу) забезпечує можливість притягнення до процесу заінтересованих осіб, що не були ініціаторами вчинення нотаріальної дії; збирання, забезпечення, дослідження та оцінку доказів; а також таку організацію процесу, що утворювала б умови для отримання заінтересованими особами очікуваного правового результату відповідно до закону, тобто забезпечувала б виконання завдань нотаріату.

Усе вищевикладене дозволяє визначити наступні риси нотаріальних процесуальних правовідносин. Виникнення нотаріального процесу (звернення заінтересованої особи до нотаріуса) зумовлюється тією обставиною, що досягти бажаної правової мети особа – ініціатор процесу може лише в результаті здійснення процесуальних дій компетентною особою – нотаріусом. Тільки нотаріус може оцінити достовірність і повноту наданих доказів, зробити висновок про законність чи незаконність вчинюваних дій і з урахуванням цього прийняти владний акт застосування права. Нотаріальні процесуальні відносини слід характеризувати як владовідносини у тому сенсі, що нотаріус уповноважується державою на вчинення нотаріальної діяльності (ч. 1 ст. 3 Закону «Про нотаріат»), але не у сенсі влади над заінтересованими особами та іншими учасниками нотаріального провадження чи утворення правових приписів щодо визначення варіантів їх поведінки у галузі реалізації матеріальних суб'єктивних прав. Владний характер нотаріальних процесуальних правовідносин обмежується диспозитивністю методу їх регулювання а також вимогами нотаріальної процесуальної форми. Обов'язковим суб'єктом нотаріального процесу є нотаріальний орган: нотаріус або інша особа, наділена правом вчинювати нотаріальні дії. Нотаріальні процесуальні правовідносини складаються у процесі нотаріальної діяльності між нотаріусом, з одного боку, і будь-яким іншим суб'єктом процесу – з іншого. Інакше кажучи, всі суб'єкти нотаріального процесу з моменту виникнення процесуальних правовідносин перебувають у правовому зв'язку з нотаріальним органом, мають щодо нього права та обов'язки. Нотаріус (інший нотаріальний орган) як суб'єкт нотаріальних процесуальних правовідносин володіє специфічною правосуб'єктністю і особливим правовим становищем.

Зазначені особливості нотаріальних процесуальних правовідносин зумовлюють специфічну систему суб'єктів нотаріального процесу, яка, безумовно, має відрізнятися від системи суб'єктів нотаріального права. Предметом регулювання нотаріального права слід вважати усі правовідносини, що виникають у сфері організації та функціонування нотаріату: як між нотаріусами та іншими суб'єктами вчинюваних нотаріальних дій, так і між самими нотаріусами, а також між нотаріусами та органами, що здійснюють державне регулювання нотаріальною діяльністю. При цьому предмет регулювання нотаріального процесуального права – процесуальні правові відносини, що виникають в межах вчинення нотаріальної дії.

У спеціальній літературі існує певна розбіжність поглядів щодо визначення системи суб'єктів і нотаріального права, і нотаріального процесу. Слід зазначити, що наведені вченими класифікації суб'єктів нотаріального права доволі часто є не виправдано розширеними і охоплюють суб'єктів, які не наділені правами і обов'язками ані стосовно організації, ані стосовно функціонування нотаріальної діяльності, а перебувають із нотаріусом або у трудових або у цивільно-правових відносинах. Наприклад, М.М. Дякович пропонує усіх суб'єктів нотаріального права об'єднати у п'ять груп: 1) суб'єкти, які мають право вчиняти нотаріальні дії (нотаріуси, які працюють в державних нотаріальних конторах – державні нотаріуси; приватні нотаріуси; уповноважені посадові особи органів місцевого самоврядування; службові особи консульських установ, дипломатичних представництв України; особи, які посвідчують заповіти та довіреності, що дорівнюють до нотаріально посвідчених); 2) суб'єкти, які сприяють здійсненню нотаріальної діяльності (помічники нотаріуса; стажисти нотаріуса; працівники, що перебувають у трудових відносинах з приватним нотаріусом; інші суб'єкти, які забезпечують здійснення нотаріальної діяльності, а саме: перекладачі, організації, які здійснюють страхування нотаріальної діяльності приватних нотаріусів; службові особи і органи, які дають інформацію на запити нотаріусів); 3) органи нотаріального самоврядування; 4) органи державної влади України (Міністерство юстиції України, головні управління юстиції; суди України; податкові органи; органи, що здійснюють контроль за дотриманням законодавства про працю та інші контролюючі органи); 5) особи, які звертаються до нотаріуса за вчиненням нотаріальної дії (фізичні та юридичні особи, які мають право звертатися до нотаріуса за вчиненням будь-яких нотаріальних дій, передбачених законом) [1, с. 56–58].

Виходячи із визначення суб'єктів нотаріального права як таких учасників суспільних відносин, врегульованих нормами нотаріального права, що є носіями передбачених нотаріальним правом суб'єктивних прав та обов'язків, не можна погодитися із включенням у цю систему таких суб'єктів як працівники, що перебувають у трудових відносинах з приватним нотаріусом; організації, які здійснюють страхування нотаріальної діяльності приватних нотаріусів; службові особи і органи, які дають інформацію на запити нотаріусів; суди України; податкові органи; органи, що здійснюють контроль за дотриманням законодавства про працю тощо.

Враховуючи наведені міркування, можна запропонувати іншу класифікацію суб'єктів нотаріального права, в межах якої до першої групи слід віднести нотаріуси та інших осіб, яким законом надано право вчинювати нотаріальні дії; до другої – інших суб'єктів нотаріального права, серед яких можна виділити помічника нотаріуса, консультантів нотаріусів та працівників нотаріальних архівів, осіб, що провадять перевірки нотаріальних органів, органи професійної самоорганізації нотаріусів, а до третьої – осіб, які беруть участь у нотаріальному провадженні: учасників нотаріальних дій; осіб, які сприяють вчиненню нотаріальної дії, але не мають у ній власного матеріально-правового інтересу.

Як вже зазначалося, система суб'єктів нотаріальних процесуальних правовідносин відрізняється від системи суб'єктів нотаріального права, бо складається у межах нотаріального провадження.

Залежно від функцій та мети участі у нотаріальному процесі усі його суб'єкти можуть бути розподілені на три групи: особи, наділені правом вчинення нотаріальних дій (нотаріальні органи); особи, заінтересовані у вчиненні нотаріальної дії; особи, що сприяють вчиненню нотаріальної дії.

Виходячи з вищевказаного визначення нотаріальних органів як органів та осіб, яким законом надано право вчинювати нотаріальні дії, до їх складу на підставі положень ст. 1 Закону належать: державні нотаріуси, що працюють у державних нотаріальних конторах; державні нотаріуси, що працюють у державних нотаріальних архівах; приватні нотаріуси; уповноважені на вчинення нотаріальних дій посадові особи органів місцевого самоврядування; консульські установи та дипломатичні представництва України.

Зазначена пропозиція не є єдиною у процесуальній науці. У сучасній науковій літературі розроблено й інший погляд на систему нотаріальних органів, відповідно до якого до їх складу не

відносять уповноважених на вчинення нотаріальних дій посадових осіб органів місцевого самоврядування, посадових осіб консульських установ та дипломатичних представництв [2, с. 120; 3, с. 6]. Така точка зору обґрунтовується тим, що особи, зазначені у ст. 40 Закону «Про нотаріат», а також уповноважені на вчинення нотаріальних дій особи органів місцевого самоврядування, посадові особи консульських установ та дипломатичних представництв не є нотаріальними органами в силу своєї компетенції.

Погодитись із такими висновками не можна, оскільки вони суперечать змісту ч. 1 ст. 1 Закону «Про нотаріат», що визначає нотаріат в Україні як систему органів і посадових осіб, на які покладено обов'язок посвідчувати права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняти інші нотаріальні дії, передбачені названим Законом, з метою надання їм юридичної вірогідності. Отже, на підставі законодавчого визначення нотаріату можна висувати, що до нотаріальних органів (в якості суб'єктів нотаріального процесу) належать усі органи та посадові особи, уповноважені на вчинення нотаріальних дій.

З наведених міркувань не можна погодитись і з твердженням про те, що «нотаріальні органи не є безпосередніми суб'єктами нотаріальних процесуальних відносин, оскільки нотаріальні дії має право вчиняти лише нотаріус чи особа, уповноважена на вчинення нотаріальної дії, наприклад, особи, зазначені у ст. 40 Закону України «Про нотаріат» [2, с. 120; 3, с. 6].

Вважаємо, що суб'єкти, вказані у ст. 40 Закону, ч. 3 ст. 245, ст. 1252 ЦК, не належать до складу нотаріальних органів, оскільки наділені не правом на вчинення нотаріальних дій, а правом посвідчувати довіреності та заповіти, що прирівняні до нотаріальних. Такий висновок можна зробити і з урахуванням змісту Роз'яснень Міністерства України від 14 грудня 2011 р. «Повноваження щодо вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, посадовими особами органів місцевого самоврядування, консульськими установами України».

У цьому зв'язку вважаємо за необхідне наголосити на недосконалість врегулювання питань, пов'язаних із визначенням системи нотаріальних органів та їх компетенції. У спеціальній літературі вже висловлювалися пропозиції щодо нагальної необхідності звуження кола органів, уповноважених на вчинення нотаріальних дій [4, с. 12; 5, с. 221] і зазначалося, що розвиток суспільно-правових відносин в Україні показав, що квазінотаріат себе вже вичерпав, тому всі нотаріальні функції має виконувати тільки нотаріальна спільнота [6, с. 21].

Попри зазначене, за чинним законодавством досі залишаються у складі нотаріальних органів уповноважені на вчинення нотаріальних дій посадові особи органів місцевого самоврядування, які можуть вчиняти низку нотаріальних дій за умови, що у відповідному населеному пункті немає нотаріусів (ст. 1, 37 Закону). Представляється необхідним виключити їх із системи нотаріальних органів, надавши їм лише можливість посвідчувати заповіти та довіреності, що дорівнювалися б до нотаріально посвідчених.

Необхідність наділення зазначених суб'єктів нотаріальними повноваженнями, безумовно, є результатом неналежної оцінки (і з боку законодавця, і з боку суспільства) сутності та значення нотаріальної діяльності і сьогодні обґрунтовується лише одним аргументом: у такий спосіб держава дбає про якомога більш простий спосіб забезпечення можливості кожної заінтересованої особи стати суб'єктом нотаріальної дії навіть за умови, що у місцевості, де така особа проживає, немає нотаріусів. Але сучасна судова практика свідчить, що подібне гарантування доступу до нотаріальної діяльності в багатьох випадках обертається для заінтересованих осіб суттєвим порушенням їх прав та інтересів. Наслідками вчинення нотаріальних дій особами, які не мають вищої юридичної освіти, достатнього стажу юридичної практики, діяльність яких не пов'язана із такою кількістю правових гарантій, як діяльність нотаріусів (вимоги до особи, що має намір займатися нотаріальною діяльністю; правила набуття нотаріальних повноважень; передбачена законом відповідальність нотаріуса тощо), є велика кількість судових справ, які б ніколи не виникли за умови вчинення такої нотаріальної дії власне нотаріусами.

Наприклад, 7 лютого 2012 р. Карлівський районний суд Полтавської області розглянувши справу про визнання заповіту недійсним, встановив наступне. Позивач звернувся до суду з позовом про визнання недійсним заповіту, посвідченого 21 березня 2002 р. секретарем виконкому Верхньоланнівської сільської ради Карлівського району Полтавської області. Відповідно до змісту заповіту заповідачка усе своє майно заповіла своїм дочкам. Після смерті заповідачки спадкоємиця у передбачений законом шестимісячний термін подала заяву про прийняття спадщини і при пред'явленні нотаріусу документів, необхідних для оформлення свідоцтва про право на спадщину, було виявлено, що в

оригіналі заповіту відсутній підпис заповідача. Крім того, під час розгляду справи суд переконався, що заповіт не підписаний ані самими заповідачем, ані будь-якими іншими особами. На цій підставі суд позов задовольнив і заповіт був визнаний недійсним [7]. Судова практика не знає подібних справ, що були б наслідком припущення такої грубої помилки саме нотаріусами.

Крім того, непоодинокими є випадки виникнення відповідних судових справ, необхідність у розгляді яких зумовлена не менш прикрими порушеннями основних правил здійснення нотаріальних повноважень, передбачених нотаріальним законодавством.

Наприклад, відповідно п. 1.2. Порядку вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 11 листопада 2011 р., нотаріальні дії вчиняють посадові особи, на яких за рішенням відповідного органу місцевого самоврядування покладено вчинення цих дій (до прийняття даного наказу подібне правило відтворювалося у п. 2 Інструкції «Про порядок вчинення нотаріальних дій посадовими особами виконавчих комітетів сільських, селищних, міських Рад народних депутатів України»). Порушення цього правила наділення відповідної нотаріальною компетенцією призводить до визнання вчинених ними актів недійсними.

Так, 10 листопада 2011 р. Бучацький районний суд Тернопільської області, розглянувши цивільну справу за позовом про визнання заповіту недійсним, встановив наступне. 17 лютого 2000 р. заповідачка склала заповіт, який був посвідчений секретарем Беремянської сільської ради. В судовому засіданні встановлено, що рішення виконкому Беремянської сільської ради про покладення обов'язків щодо вчинення нотаріальних дій на секретаря сільської ради не приймалося, а такі обов'язки було покладено на секретаря згідно розпорядження сільського голови. З урахуванням наведеного суд позов задовольнив і визнав заповіт недійсним як такий, що не відповідає вимогам закону [8].

Відповідно до ст. 37 Закону необхідною підставою для наділення нотаріальними повноваженнями посадових осіб органів місцевого самоврядування є відсутність у відповідному населеному пункті нотаріуса. У протилежному випадку здійснення таких функцій є неприпустимим, але практика свідчить, що ці правила також іноді грубо порушуються. Прикладом можуть слугувати наступні судові справи.

Так, 29 квітня 2011 р. Братський районний суд Миколаївської області, розглянувши у відкритому судовому засіданні цивільну справу за позовом про визнання заповіту недійсним, встановив наступне. Оскаржуваний заповіт було посвідчено 4 березня 2009 р. секретарем виконкому Новоолександрівської сільської ради Братського району. Однак, згідно довідки сільського голови Новоолександрівської сільської ради, рішення виконавчого комітету про накладення на секретаря сільської ради обов'язків щодо вчинення нотаріальних дій за 2009 рік не приймалося. Крім того, у даному населеному пункті працює державний нотаріус. На цій підставі позов було задоволено, а заповіт визнано недійсним.

В іншій судовій справі заповіт був посвідчений посадовою особою органу місцевого самоврядування навіть за умови виїзду у іншу місцевість, де працювали і державні і приватні нотаріуси. Так, 20 грудня 2010 р. Арбузинський районний суд Миколаївської області розглянув цивільну справу за позовом про визнання заповіту недійсним і встановив наступне. Позивачка звернулася з позовом про визнання заповіту недійсним, мотивуючи свої вимоги тим, що заповідачка по день смерті проживала у м. Южноукраїнську, де працюють державні та приватні нотаріуси, однак заповіт був посвідчений секретарем Новоселівської сільської ради Арбузинського району.

Представник Новоселівської сільської ради заперечував проти задоволення позову, обґрунтовуючи свої заперечення тим, що заповідачка зателефонувала йому у с. Новоселівка з м. Южноукраїнська та висловила прохання приїхати для того, щоб скласти довіреність та заповіт. Оскільки вона була жителькою с. Новоселівка та була там зареєстрована, погано ходила, він вважає, що мав повноваження для складення заповіту на території м. Южноукраїнська. Приїхавши у м. Южноукраїнськ, він залишився з нею один у кімнаті, з її слів записав вручну заповіт, а потім поїхав у с. Новоселівка, де на комп'ютері надрукував його зміст, а згодом знову повернувся у м. Южноукраїнськ, де і був підписаний заповіт. З урахуванням таких обставин справи позов судом було задоволено і визнано заповіт нікчемним [9].

Отже, не можна ігнорувати того факту, що нотаріальна діяльність передбачає необхідність утворення системи сталих правових гарантій для заінтересованих осіб (таких як вимоги до робочого місця нотаріуса, забезпечення тасмниці вчинення нотаріальних дій, неможливість вчинення нотаріальної дії у ситуації наявного цивільно-правового спору, м можливість відшкодування шкоди,

заподіяної незаконними чи недбалими діями нотаріуса тощо). Діяльність посадових осіб органів місцевого самоврядування щодо вчинення нотаріальних дій таким вимогам не відповідає, що призводить до численних порушень прав заінтересованих осіб та збільшення кількості судових спорів.

Нотаріальні органи посідають у нотаріальному процесі особливе становище, вчинюють найбільш активний вплив на його хід та розвиток, вирішують як головне питання – про застосування норм матеріального та процесуального права, так і всі інші питання, що виникають під час вчинення нотаріальних дій (залучення інших заінтересованих осіб, витребування та оцінка доказів, зупинення або відкладення вчинення нотаріальної дії тощо).

З метою вчинення нотаріальної діяльності та виконання покладених на нотаріат завдань нотаріуси та інші нотаріальні органи наділяються державою низкою процесуальних прав та обов'язків, основні з яких передбачені відповідно у ст. 4, 5 Закону. Крім того, у нотаріуса є обов'язки, що утворюються загальними та спеціальними правилами вчинення нотаріальних дій (наприклад, встановити особу та справжність підпису заінтересованих осіб, що звернулися за вчиненням нотаріальних дій; не приймати документи, зміст яких суперечить закону або містить відомості, що принижують честь, гідність та ділову репутацію фізичної особи або ділову репутацію юридичної особи; роз'яснити порядок оскарження відмови у вчиненні нотаріальної дії та викласти підстави такої відмови у письмовій формі на вимогу заінтересованої особи тощо).

Ці права та обов'язки відбивають особливий правовий статус нотаріальних органів як суб'єктів нотаріального процесу: під час розгляду нотаріальної справи вони мають дослідити та оцінити докази, встановити наявність або відсутність певного фактичного складу та постановити законний і обґрунтований нотаріальний акт – документ.

Покладаючи на нотаріальні органи функцію вчинення нотаріальних дій, держава наділяє нотаріуса реальними владними повноваженнями. Саме тому правосуб'єктність нотаріуса володіє своєрідним змістом і проявляється у компетенції, оскільки нотаріальні органи наділяються державою не право- та дієздатністю, а самими правами та обов'язками, сукупність яких і складає компетенцію нотаріальних органів на вчинення нотаріальних дій.

Крім того, у нотаріальному процесі для нотаріуса можлива і належна поведінка співпадає, оскільки нотаріус одночасно має право та зобов'язаний вчинити певну процесуальну дію за наявності умов, передбачених законодавством. Наприклад, відповідно до ст. 42 Закону вчинення нотаріальної дії може бути відкладено у випадку необхідності витребування додаткових відомостей або документів або направлення документів на експертизу, а також якщо відповідно до закону нотаріус має впевнитися у відсутності у заінтересованих осіб заперечень проти вчинення такої дії. Право відкласти вчинення нотаріальної дії є для нотаріуса одночасно і обов'язком. Інший приклад: якщо всі необхідні умови для нотаріального посвідчення правочину в наявності, то нотаріус у такому випадку не тільки має право вчинити відповідну нотаріальну дію, але й за вимогою заінтересованої особи зобов'язаний її вчинити, адже не можна безпідставно відмовляти у вчиненні нотаріальної дії.

Таким чином, характерною рисою повноважень нотаріальних органів є те, що вони нерозривно пов'язані з їх обов'язками.

Усі інші учасники нотаріального процесу перебувають у процесуальних правовідносинах з нотаріальним органом та виконують у процесі певні властиві для них функції.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє висувати, що проблема суб'єктів нотаріального процесу пов'язана із характеристикою правосуб'єктності його учасників і має враховувати щонайменше два важливі аспекти. По-перше, система суб'єктів нотаріальних процесуальних правовідносин відрізняється від системи суб'єктів нотаріального права, бо складається у межах нотаріального провадження. По-друге, нотаріальна процесуальна правосуб'єктність має самостійний характер і не є складовою частиною або проявом цивільної правосуб'єктності, а представляє собою єдність її структурних елементів: правоздатності та дієздатності, що дозволяє визначати її як здатність бути суб'єктом нотаріального процесу, володіти нотаріальними процесуальними правами та обов'язками і здійснювати їх своєю поведінкою. При цьому у різних учасників процесуальних правовідносин правосуб'єктність є неоднаковою, оскільки вони володіють неоднаковими за обсягом та характером правами та обов'язками.

Нотаріус (інший нотаріальний орган) як суб'єкт нотаріальних процесуальних правовідносин володіє специфічною правосуб'єктністю і особливим правовим становищем. Нотаріальні органи посідають у нотаріальному процесі особливе становище, зумовлене необхідністю реалізації юрисдикційних функцій та наявністю правозастосовних повноважень, позаяк вчинюють найбільш активний

вплив на його хід та розвиток, вирішують як головне питання – про застосування норм матеріального та процесуального права, так і всі інші питання, що виникають під час вчинення нотаріальних дій (залучення інших заінтересованих осіб, витребування та оцінка доказів, зупинення або відкладення вчинення нотаріальної дії тощо).

Покладаючи на нотаріальні органи функцію вчинення нотаріальних дій, держава наділяє нотаріуса реальними владними (але не управлінськими) повноваженнями. Саме тому правосуб'єктність нотаріуса володіє своєрідним змістом і проявляється у компетенції, оскільки нотаріальні органи наділяються державою не право- та дієздатністю, а самими правами та обов'язками, сукупність яких і складає компетенцію нотаріальних органів на вчинення нотаріальних дій. Крім того, у нотаріальному процесі для нотаріуса можлива і належна поведінка співпадає, оскільки нотаріус одночасно має право та зобов'язаний вчинити певну процесуальну дію за наявності умов, передбачених законодавством.

Отже, можна констатувати необхідність відповідного вирішення питання щодо системи та компетенції нотаріальних органів як суб'єктів нотаріального процесу, а також належного законодавчого врегулювання процесуального статусу усіх інших учасників нотаріального процесу.

Список використаних джерел:

1. Дякович М.М. Нотаріальне право України: Навч. посіб. К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. 686 с.
2. Теорія нотаріального процесу [текст]: Науково-практичний посібник/ За заг. ред. С.Я. Фурси. К.: Алерта; Центр учбової літератури, 2012. 920 с.
3. Нелін О. Суб'єкти нотаріального процесу в Україні: окремі дискусійні питання. *Юридична Україна*. 2013. № 2..
4. Комаров В.В., Баранкова В.В. Нотаріат: перспективи унормування, законодавство, судова практика. Харків: Право, 2008. 536 с.
5. Данюк Л. Нотаріально-правові відносини: сутність, історія формування, перспективи розвитку. *Право України*. 2010. № 3. с. 220–225.
6. Нелін О.І. Нотаріат і квазінотаріат в Україні: окремі дискусійні питання *Юридична Україна*. 2012. № 8. С. 19–22.
7. Рішення Карлівського районного суду Полтавської області від 7 лютого 2012 р. Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/21285414>.
8. Рішення Бучацького районного суду Тернопільської області від 10 листопада 2011 р. Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/20759824>.
9. Рішення Братського районного суду Миколаївської області від 29 квітня 2011 р. Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/13052713>.